



Ο Όλυμπος από τον χώρο του ιερού του Δίου. Χαμηλά στην εικόνα φαίνεται το ανάχωμα του τοίχου του ελληνιστικού Θεάτρου.

ΔΙΟΝ

Το χρονικό των ανασκαφών

Ηταύτιση των αρχαίων ερειπίων κοντά στο χωριό Μαλαθριά της Πιερίας με την αρχαία μακεδονική πόλη του Δίου υπῆρξε πάντα βέβαιη. Το όνομα του Δίου φαίνεται ότι δεν χάθηκε μετά την καταστροφή και εγκατάλειψη της πόλης στα πρώιμα βυζαντινά χρόνια. Για τελευταία φορά αναφέρεται το Δίον από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, τον 10ο αι. Το ξαναβρίσκουμε, παρεφθαρμένο όμως, να σημειώνεται στους χάρτες του 17ου και 18ου αι. Σταδιά, που είναι αφαλώς ο πληθυντικός του «στο Δίον».

Στις 21 Δεκεμβρίου του 1806, μια μέρα με εξαιρετική διαύγεια και αιθέριο ουρανό, ο W.M. Leake, Άγγλος αξιωματικός και περιηγητής, έκινα από το Λιτόχωρο και φθάνει στο χωριό Μαλαθριά, τσιφτλίκι τότε του Βελή-πασά. Κοντά στις πηγές και τα νερά ενός ποταμού ο Leake σημειώνει ότι αναγνώρισε ένα στάδιο, ένα θέατρο και κοντά του τα θεμέλια ενός μεγάλου κτηρίου, τα τείχη της πόλης και ένα τύμβο. Συνεχίζοντας γράφει στο βιβλίο του *Travels in Northern Greece III*, London 1835, σ. 410: «There can be no doubt that here stood the famous Dium, which, though not large, was one of the leading cities of Macedonia, and the great bulwark of its maritime frontier to the south». Έτσι το Δίον εισάγεται στην αρχαιολογική βιβλιογραφία του 19ου αι.

Δύο φορές επισκέφτηκε το Δίον μετά τα μέσα του ίδιου αιώνα, το 1855 και το 1861, ο Γάλλος αρχαιολόγος L. Heuzey, ο οποίος δημοσιεύει μνημεία επιγραφικά του αρχαίου Δίου στο βιβλίο του *Mission archéologique de Macédoine*, Paris 1876, σ. 267 κ.ε.

Ένα σημαντικό βήμα για τη γνώση των επιγραφικών μαρτυριών του Δίου γίνεται με τη δημοσίευση το 1915 από τον Γ.Π. Οικονόμο, τον πρώτο έφορο Αρχαιοτήτων στην απελευθερωμένη Μακεδονία, 52 επιγραφών από το Δίον (Γ.Π. Οικονόμος, *Επιγραφαί της Μακεδονίας*).

Το χρονικό όμως των ανασκαφών του Δίου αρχίζει το 1928, όταν ο τότε Πρύτανης του νεοδημού Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης Γ. Σωτηριάδης (1926) αποφάσισε το ξεκίνημα της ανασκαφικής έρευνας, πιστεύοντας ότι ήταν ο τόπος που υποσχόταν πιο πολλά από κάθε άλλον στη Μακεδονία.

Είχε όμως ο Σωτηριάδης και έναν άλλο λόγο γι' αυτή την επιλογή. Για πολλά χρόνια, αρχίζοντας το 1897, έκανε ανασκαφές στο Θέρμον της Αιτωλίας και το 1920 στη Δωδώνη της Ηπείρου. Περιλαμβάνοντας λοιπόν τώρα το Δίον στα ανασκαφικά του ενδιαφέροντα, συμπλήρωνε την τριάδα Θέρμον-Δωδώνη-Δίον, που σχετίζεται με τη δραματική αντιπαράθεση στο τέλος του 3ου αι. π.Χ. ανάμεσα στο Φίλιππο V της Μακεδονίας και το κοινό των Αιτωλών. Στο Θέρμο ο Σωτηριάδης είχε αποκαλύψει τον ναό και τις στοές που περιγράφει ο Πολύβιος, στη Δωδώνη βρήκε ένα δωρικό ναό και στο Δίον φιλοδοξούσε να σκάψει το τέμενος του Ολυμπίου Δίος και την πόλη του Δίου, της οποίας ο Τίτος Λίβιος επαινεί την οχύρωση, τα δημόσια κτήρια και το πλήθος των αγαλμάτων (*Archäologisches Institut des Deutschen Reiches Bericht über die 100 Jahrfeier v. 21.-25 April 1929 in Berlin*, σ. 276 κ.ε.).

Οι εργασίες άρχισαν τον Μάιο του 1928 στο βόρειο άκρο της αρχαίας πόλης, στη θέση «Πόρτες», που δεν ήταν παρά η βόρεια πύλη στο πέρας του πλακοστρωμένου κεντρικού δρόμου του Δίου. Αυτός όμως ο δρόμος, που ο Σωτηριάδης τον ονομάζει ιερά οδό, δεν τον οδήγησε στο τέμενος του Δίου, όπως περίμενε. Τα ευρήματα δεξιά και αριστερά από κατάστρωμα, στα σημεία που έκανε τομές, ήταν των αυτοκρατορικών χρόνων.

Άλλος τομέας της ανασκαφής ανοίχτηκε εντός του περιβόλου, στη θέση όπου σωροί λίθων και πλίνθων δημιουργούσαν ένα έντονο έξαρμα στην επίπεδη επιφάνεια του εδάφους. Το κτήριο που άρχισε να αποκαλύπτεται ήταν μια παλαιοχριστιανική βασιλική με δύο οικοδομικές φάσεις. Ελπίζοντας ότι στη θέση αυτή θα βρει παλαιότερα λείψανα, ενδεχομένως κάποιου αρχαίου ναού, ο Σωτηριάδης προχώρησε άπαλα πέντε μέτρα βάθος, δίχως όμως θετικό αποτέλεσμα. Το στάδιο, το θέατρο, τα τείχη και ένα κτήριο με μεγάλους λίθους κοντά στο θέατρο υπήρξαν στόχοι μιας πρώτης έρευνας του ανασκαφέα. Τις συνήθικες εργασίες της πρώτης χρονιάς της περιγράφει στην έκθεση του (ΠΑΕ 1928, σ. 81):

«Ο ελώδης πυρέτος είναι μέργι των τόπων κακόν από τον Αυγούστουν και τον Ιουλίουν μέχρι τέλους του φθινοπώρου. Καθ' όλον τον Ιουνόν ήδη και Ιουλίουν παρείχον τακτικά δόσεις κινήσεων καθ' ημέραν εκ του ταυτείου των ανασκαφών εις τους εργάτας και εις τας οικογενείας των προς αναστήλων της υγείας των ή προς προφύλαξην από του μάστιματος. Το αυτό εννοείται έκαμψα και εγώ ο ίδιος μετά τον περί εμέ μικρού προσωπικού. Διά τους εργάτων, τους πλειστούς ερχομένους εκ μακρυνότερων χωριών, δεν υπάρχει κατοικία. Όλοι διανυκτερεύουν εν υπαίθρῳ. Αι κατοικίαι των χωρικών της Μαλαθρίας είναι καλύβαι ισόγεια με πλεκτούς κλάδους δενδρών επιχρισμένους με πηλόν, όσαι δεν είναι άλως αχύρινα. Οταν κινηθεί μία μικρά αποθήκη κατάλληλος προς τοποθέτησην και φύλαξην των ευρημάτων της ανασκαφής, λιθότιστος ή πλινθότιστος και με οροφήν και στέγην, τότε θα έχη κατοικίαν και ο ενεργόν τας ανασκαφάς και οι ξενοί εργάται».

Το 1929, εκτός των πολυαριθμών δοκιμών που έκανε ο Σωτηριάδης αναζητώντας κτίσματα και ευρήματα των καταλιών και ελληνιστικών χρόνων, ανακάλυψε και ανέσκαψε ένα μακεδονικό τάφο με ιωνικό προθάλαμο και ευρύχωρο νεκρικό θάλαμο.

«Εις τον τάφον τούτον κατέβηκα διά της οπής, την οποίαν ήνοιαν εις την καμάραν ἀνοθεν οι αρχαίοι ήδη ως εικάζω τυμβωρύχοι, εκτοπίσαντες ένα μόνον λίθον της καμάρας. Ο σκελετός του νεκρού σώζεται, και μαρμάριναι πλάκες της κλίνης αυτού αποκευλιμέναι εκ του μηνύματος. Οι εδαφοί όλων σκεπάζεται με εισορεύσαντα εκ της οπής χώματα. Οι τοίχοι δύσον πολλά ίχνη του επιχρισμού, με χρωματιστό διάκοσμον. Η έξωθεν είσοδος με παραστάδας, και αέτομα ίσως, μένει έτι κλεισμένη δι' αλλεπαλλήλων πλακών ογκωδεστάτων. Το άνοιγμα όμως αυτῆς προς έρευναν του θαλάμου του νεκρού είναι δύσκολον έργον και δαπανηρόν, διότι χρειάζεται έξωθεν να σκαρφάλωσεν προς αυτήν, πλάτους ικανού, βάθους δε μέχρι πέντε παρά το κατώφλιον και μήκους 10 ή 12» (ΠΑΕ 1929, σ. 80).



Υστερα από την ανασκαφή των δρόμων στο ανατολικό τμήμα της αρχαίας πόλης, τα πηγαία νερά βρήκαν διέξοδο προς το ποτάμι. Ετσι, εκεί που πριν λίγα χρόνια έτρεχαν ρύανα και λίμναις νερά αποκαλύπτονται τώρα τα ερείπια ενός μεγάλου κτηριακού συγκροτήματος, που τα ψηφιδωτά δόπεδα του διατηρούνται σε εξαιρετική κατάσταση. Μέσα από τα στρώματα καταστροφής βγαίνει η λαμπρή εικόνα μιας έπονης ασυνήθιστα πλούσιας σε γλυπτά, σπάνιο δείγμα της εποχής που μέσα στη Ρωμαιοκρατία βιώνει το κλασικό παρελθόν. Μέσα στην αίθουσα συμποσίων βρέθηκαν τα τέσσερα αυτά αγάλματα των φιλοσόφων της επικούρειας Σχολής, όπως το προδίδει ο αγαλματικός τους τύπος.

Την ίδια χρονιά έγιναν περιορισμένες ανασκαφικές αναζητήσεις στη μεγάλη δεξιαμενή της δυτικής πύλης, στο λεγόμενο Σεβαστείο, στο ιδιωτικό σπίτι με την αίθουσα του αναβρυτηρίου, στους δρόμους, στα ανατολικά του θεάτρου και σ' ένα τύμβο στα νότια του αρχαιολογικού χώρου.

Ερευνώντας και τη γύρω από το Δίον περιοχή ο Σωτηριάδης το 1930 παρατήρησε «δεκάδας τινάς κωνοειδών αθροισμάτων λίθων, σε μέρει ογκωδεστάτων, καλυπτόντων τάφους αρχαίους» κοντά στη θέση Καστράκι, «παρ' αυτήν την ρίζαν του Ολύμπου» (ΠΑΕ 1939, 51). Πρόκειται για το νεκροταφείο των τύμβων του Αγίου Βασιλείου που η ανασκαφή του άρχισε το 1980. Η τρίτη ανασκαφική χρονιά στο Δίον αφιερώθηκε στην πλήρη αποκάλυψη και μελέτη της μακεδονικού τάφου.

Το 1931 είναι ο τελευταίος χρόνος των ανασκαφών του Σωτηριάδη. Ο ανασκαφέας αντιμετωπίζει με επιτυχία ορισμένα από τα μεγάλα προβλήματα: πετυχαίνει να εξαρεθεί το τμήμα γης που περιβάλλει τα τείχη από τη διανομή σε γεωργικούς κλήρους και να κατασκευαστεί το πρώτο κτίσμα που θα στεγάσει τα κινητά ευρήματα. Παραμένουν ωστόσο δύσκολιές.

«Κατά τον τελευταίον τούτον χρόνον εκτίζετο αυτότι δαπάνη του Υπουργείου Παιδείας υπό την επιβλεψιν μου το μικρόν τοπικόν Μουσείον προς διαφύλαξήν των ευρημάτων των ανασκαφών, αλλά και προς περιστολογήν των πολυαριθμών εκ του Δίου υπό των εγγύες χωρικών προς ιδιοτέλεις οικοδομικούς σκοπούς εν εσχάτοις καιρούς συλλήφθεντων αρχαίων λίθων, είτε μελον τούτων αρχιτεκτονικών είτε επιτυμφών στηλών ενεπιγράφων, κοινωνιμένων και υπό γλυπτών πολλάκις παραστάσεων αξιολόγων. Η σύλησις αυτή φορητών αντικεμένων και η αγρίας καταστροφή των δυνατών και ωραίων τειχών του Δίου, χρονολογουμένων από της βασιλείας του μεγάλου αναμορφωτού Βασιλέως της Μακεδονίας Αρχελάου (414-399 πρ. Χρ.), έγινεν με μέρη προ το 1912 ακόμη, αλλά και μετά το έτος διατυχώς της ελευθερίας, υπό των χωρικών ιδίων των παρακείμενων χωριών Καρίτσας. Οι αυτοί άνθρωποι συνεπικυρούντων και των ύπερθεν των χωριών Μαλαθρίας, του νοτίου Δίου, ενδρυμένων Σαρακατσανών, εξηγούσθησαν απωμορφή συλάντες και καταστρέφοντες τα αρχαία και κατά την τελευταίαν πετρεσταν των ανασκαφών. Από τους Καριτσώτας μάλιστα δεν ευτίχησαν ν' αποσπάσω σύτε όσα αποδεδηγμένως και μεμαρτυρημένως αφήρεσαν ούτοι απ' αυτού του πεδίου των ανασκαφών κατά την απονοίαν μων. Καταρατών δε άνεκαθεν και πάμπλεστα εις τας ανάλας και τας οικίας των μετακομισθέντα προ της ενάρξεως των ανασκαφών αρχαία, ενεπιγράφουσαν πάλι λίθων επιτυμφών και γλυπτά. Ούτω εκ της καλύβης μιας κακοβούλου γραίας μόλις ηδυνήθην βίᾳ ν' αποσπάσω ένα ενεπίγραφον λίθων



Νερά από τις πηγές στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου (1931). ΠΑΕ, 1931, σ. 45, εικ. 2.



Το νότιο πέρας του κεντρικού δρόμου (1929). ΠΑΕ, 1928, σ. 78.



Το θέατρο από τα ΒΑ (1928).

χρησιμεύοντα ως πλάκα της εστίας, επί της οποίας έκαιε το πυρ. Άλλα προς τελεσφόρουν γενικωτέραν ενέργειαν παρά τους χωρικούς ανάγκη είναι ν' ασκηθή βίᾳ, η οποία μόνον των Αρχών του Κράτους έργου δύναται να είναι. Εν τούτοις παρά της χωροφυλακής και της Λατονομίας εώς τόρα δεν ίσχυε να λάβω ποτέ καμμίαν απολύτως βοήθειαν. Η κατά τον Ιούνιον ανασκαφή συνέπιπτε προς την χειρότητη ώραν των ολεθρίων ελώδων πυρετών του τόπου. Διά τούτο και αδύνατον εστάθη να παραταθή η εργασία περισσότερων χρόνων. Άλλα το θέρος και δι' άλλον λόγουν ήτο ακατάλληλος προς αρχαιολογικές ερευνας εποχή. Το Δίον αποτελεί επιφάνειαν επίπεδον τετρακοσίων το πολύ στρεμμάτων, εξ αν μέρους μεν κατακλύζεται υπό των υδάτων του ποταμού χειμώνας τε και θέρους, άλλο δε μέρος είναι τόσον ευπεπιστημένον υπό των ιδιάτων του παρακεμένου έλους ώστε να αναβλύζουν ταύτια άφονα, μόλις η σκαπάνη προχωρήσῃ ήμως το πολύ μέτρον υπό το έδαφος ή και ολιγότερον πολλάχον. Το δε λοιπόν καλλιεργητισμὸν τημῆμα κατείχετο πέρισσοι ἀπαντούσι το πρώτον. Διότι η καταστροφὴ και η ερήμωσις είναι τόσον μεγάλη!

«Έχουν πάντοτε και έχω ακόμη και τώρα τας αμφιβολίας μου διά τα έαν καλώς ἔπραξα και αντεστάθην εις τα πολλά εμπόδια, τα οποία συνήντησεν η πρότασί μου να συνεχίσῃ η Φιλοσοφικὴ Σχολὴ του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης την ανασκαφὴν του Δίου, την οποίαν παλαιόν μέλος της, ο Γ. Σωτηριάδης, ήρχισε το πρώτον. Διότι η καταστροφὴ και η ερήμωσις είναι τόσον μεγάλη!»

Η επιμονὴ μου όμως δικαιώνεται ανά πάσαν στηγήν, όταν ακόμη και εις αυτὴν την περιοχὴν, εἰς την μεγαλύτεραν γειτονικὴν πόλιν μας, εἰς την Κατερίνην, συχνά μας ερωτοῦν με απορίαν "τι είναι το Δίον και κατὰ πού πέφτει;". Και αν ακόμη δεν κερδίσαμεν και πολλά πράγματα, αν δεν κερδίσαμεν τίποτε περισσότερον, από τον να μάθουν οι Έλληνες, ότι το Δίον ήτο κάποτε μία αρχαία ελληνικὴ πόλις, η ιερά μάλιστα πόλις των αρχαίων Μακεδονῶν, πιστεύομεν ότι και τότε ακόμη αξίζει ο κόπος» (Α.Δ. 19, 1964, 344-Χρονικά).

Ο Γ. Μπακαλάκης ξεκίνησε συστηματικά αποτυπώνοντας σ' ένα τοπογραφικό χάρτη 1:500 όλα τα διάσπαρτα κτίσματα που ήταν ορατά. Βασικός ανασκαφικός στόχος υπήρξε η έρευνα του οχυρωματικού περιβόλου: η μορφὴ του, η κατασκευή του και οι οικοδομικές του φάσεις. Οι εργασίες εντοπίστηκαν στη νότια πλευρά, όπου έγινε και η αποκαλύψη του τείχους σε μήκος πολλών δεκάδων μέτρων.

Για πρώτη φορά έγιναν παρατηρήσεις και συγκεντρώθηκαν δεδομένα, με βάση τα οποία το τείχος χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. και οι επισκευές του στα χρόνια της όψιμης αρχαιότητας. Ένας άλλος στόχος της ανασκαφῆς ήταν αποκαλύψη του κτίσματος που βρίσκοταν κάτω από ένα μεγάλο σωρό λίθων και πλίνθων, μερικές εκατοντάδες μέτρα νοτίως του οχυρωματικού περιβόλου. Η γρήγορα έγινε σαφές ότι επρόκειτο για ένα θέατρο που κατασκευάστηκε στα αυτοκρατορικά χρόνια. Ασυνήθιστα έμπειρος ανασκαφέας ο Μπακαλάκης, έκανε παράλληλα συστηματική επιφανειακή έρευνα και περιπάτησε αρχαιολογικά τη γύρω περιοχή. Ο σημερινός ανασκαφέας του Δίου χρωστά πολλά στη σοφία του δοκιμασμένου αρχαιολόγου, που η επιμονή του και η διαισθήση του ξαναζωντάνεψαν την ανασκαφή του Δίου. Για δύο ανασκαφικές περιόδους έρευνησε, παράλληλα



Ο Γ. Σωτηριάδης, Πρύτανης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής, Το Μάιο του 1928 άρχισε τις ανασκαφικές αναζητήσεις στο Δίον. Οι εργασίες κράτησαν ως το 1931.



Ο Γ. Μπακαλάκης, καθηγητής της Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης. Μια νέα περίοδος των ανασκαφών ξεκίνησε το 1963 με δική του πρωτοβουλία.



Ξύλινος πύργος για πανοραμική θέα απέναντι από την έπαυλη του Διονύσου.



Το Μουσείο του Διού στην παρυφή του σημερινού χωριού. Εκτός από το ισόγειο και τον όροφο, τώρα εποιημέναι και το υπόγειο να δεχθεί μια ειδική διδακτική έκθεση. Στην αυλή του Μουσείου έχει στηρθεί ένας τημόρος της πρώιμης εποχής του σιδήρου με τους κιβωτίσοχμους τάφους του. Εκεί εκτίθενται ακόμη ταφικά μνημεία, κυρίως βωμοί ταφικοί από το τείχος του Διού. Στη στοά έχουν συγκεντρωθεί ορισμένα γλυπτά, επιγραφές και αρχιτεκτονικά μέλη.

με τον Γ. Μπακαλάκη, ο καθηγητής της Βυζαντινής Αρχαιολογίας Στ. Πελεκανίδης την Βασιλική εντός των τειχών.

Το 1973 αρχίζει μια νέα περίοδος με διευθυντή των ανασκαφών τον καθηγητή της Αρχαιολογίας Δημ. Παντερμαλή. Οι ανασκαφικοί στόχοι ιεραρχήθηκαν ως εξής:

Πρώτη θέση ενδιαφέροντος κατέλαβε η αναζήτηση των ιερών και η έρευνα της λατρείας. Ακολούθησε ο εντοπισμός και η αποκάλυψη δόμοισίων κτηρίων και ιδιωτικών σπιτιών για να μείνει τελευταία η φροντίδα της ανασκαφής του νεκροταφείου. Παράλληλα με τους ερευνητικούς στόχους, δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στο διδακτικό χαρακτήρα των ανασκαφών, όπου ασκήθηκαν μερικές εκανοντάδες φοιτητών του Αρχαιολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Σταθμός στη δεκαετία που διανύσσουμε ήταν η ανέγερση του Μουσείου του Διού, που εγκαινιάστηκε τον Οκτώβρη του 1983 από τον τότε Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο οποίος, εκτιμώντας τη σημασία των ευρημάτων, εφόρντισε προσωπικά για τη διάθεση των δημόσιων πόρων.

Σε ικανοποιητικό βαθμό θεραπεύονται αυτή τη στιγμή οι ανάγκες για συντήρηση των ευρημάτων. Φιλοδοξία όμως του Πανεπιστημίου είναι να συμβάλει ουσιαστικά στον τομέα αυτόν ιδρύοντας ένα εργαστήριο με σύγχρονο εξοπλισμό. Παράλληλα, κάθε χρόνο καταβάλλεται ιδιαίτερη φροντίδα για την προστασία, συντήρηση και προβολή των αρχιτεκτονικών ερείπων στον αρχαιολογικό χώρο. Εδώ δεν αρκεί μόνο η κάλυψη ή στέγαση. Απαραίτητη είναι η αντιπλημωρική προστασία, ο συνεχής καθαρισμός των αυλάκων αποχετεύσεως των πηγαίων νερών και η εκβάθυνση της κοίτης του ποταμού, του οποίου η στάθμη επηρεάζει άμεσα όλο το ανατολικό τμήμα του ανασκαφικού χώρου.

Δημήτρης Παντερμαλής

Καθηγητής Αρχαιολογίας